अर्धमागधी - प्राकृत

इयत्ता–अकरावी

भारताचे संविधान

भाग ४ क

नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये

अनुच्छेद ५१ क

मूलभूत कर्तव्ये – प्रत्येक भारतीय नागरिकाचे हे कर्तव्य असेल की त्याने –

(क) प्रत्येक नागरिकाने संविधानाचे पालन करावे. संविधानातील आदर्शांचा, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीताचा आदर करावा.

(ख) स्वातंत्र्याच्या चळवळीला प्रेरणा देणाऱ्या आदर्शांचे पालन करावे.

(ग) देशाचे सार्वभौमत्व, एकता व अखंडत्व सुरक्षित ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.

(घ) आपल्या देशाचे रक्षण करावे, देशाची सेवा करावी.

(ङ) सर्व प्रकारचे भेद विसरून एकोपा वाढवावा व बंधुत्वाची भावना जोपासावी. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला कमीपणा आणतील अशा प्रथांचा त्याग करावा.

(च) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या वारशाचे जतन करावे.

(छ) नैसर्गिक पर्यावरणाचे जतन करावे. सजीव प्राण्यांबद्दल दयाबुद्धी बाळगावी.

(ज) वैज्ञानिक दृष्टी, मानवतावाद आणि जिज्ञासूवृत्ती अंगी बाळगावी.

(झ) सार्वजनिक मालमत्तेचे जतन करावे. हिंसेचा त्याग करावा.

(ञ) देशाची उत्तरोत्तर प्रगती होण्यासाठी व्यक्तिगत व सामूहिक कार्यात उच्चत्वाची पातळी गाठण्याचा प्रयत्न करावा.

(ट) ६ ते १४ वयोगटातील आपल्या पाल्यांना पालकांनी शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी - ४ दिनांक २५.४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दि. १९.३.२०१९ रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०१९-२०२० या शैक्षणिक वर्षापासून निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

अर्धमागधी - प्राकृत

इयत्ता- अकरावी

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ
पुणे - 411004

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA APP द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q.R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक पाठासंबंधित अध्ययन अध्यापनासाठी उपयुक्त दृकश्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

R6A2T7

© प्रथमावृत्ती : २०१९
पहिले पुनर्मुद्रण : २०२१

© महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे - ४११००४.

या पुस्तकाचे सर्व हक्क महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाकडे राहतील. या पुस्तकातील कोणताही भाग संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय उद्‌धृत करता येणार नाही.

संयोजक :
श्रीमती सविता अनिल वायळ,
विशेषाधिकारी, मराठी
श्रीमती संध्या विनय उपासनी,
सहायक विशेषाधिकारी, हिंदी

चित्रकार :
श्री. गौरव गोगावले

मुखपृष्ठ :
श्री. विवेकानंद शिवशंकर पाटील

निर्मिती :
श्री. सच्चिदानंद आफळे, मुख्य निर्मिती अधिकारी
श्री. राजेंद्र चिंदरकर, निर्मिती अधिकारी
श्री. राजेंद्र पांडलोस्कर, सहायक निर्मिती अधिकारी

अक्षरजुळणी :
बलदेव कंप्युटर्स, मुंबई

कागद :
७० जी. एस. एम. क्रीमवोव्ह

मुद्रणादेश :

मुद्रक :

अर्धमागधी-प्राकृत भाषा तज्ज्ञ समिती

श्री. बाळासाहेब भानुदास भगरे (अध्यक्ष)
श्रीमती वनमाला बाळासाहेब भगरे
श्रीमती सरोज श्रीपाल पाटील
श्रीमती उज्ज्वला प्रदिप मगदूम
श्रीमती सुनंदा अशोक चौगुले
श्रीमती अरुणा अरविंद पाटील
श्री. सदाशिव कमकेरी
श्री. महावीर पाटील
श्रीमती संध्या विनय उपासनी
श्रीमती सविता अनिल वायळ
(सदस्य - सचिव)

: प्रकाशक :
श्री. विवेक उत्तम गोसावी
नियंत्रक,
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ,
प्रभादेवी, मुंबई - २५.

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक **न्याय;**

विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा
व उपासना यांचे **स्वातंत्र्य;**

दर्जाची व संधीची **समानता;**

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी **बंधुता**
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत
आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित करून स्वत:प्रत अर्पण करीत आहोत.

राष्ट्रगीत

जनगणमन–अधिनायक जय हे
भारत–भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत–भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ।।

पइण्णा

भारहो मम देसो अत्थि। सव्वे भारह–वासिणो मम बंधवा संति।

मज्झ मम देसम्मि पेम्मं अत्थि। मज्झ देसंसि विज्जमाणाणं समिध्दाणं विविहयाए विभूसियाणं च परंपराणं मे अहिमाणो अत्थि। तेसिं परंपराणं रक्खगो होउं समत्थो होज्ज अहं निच्चं पयत्तं करिस्सामि।

अहं मज्झ पालगाणं गुरुयणाणं जेट्ठगाणं च सम्माणं करिस्सामि, पच्चेगेण सध्दिं सुयणत्तणेण य आयरिस्सामि।

मम देसे, मम देस–बंधवाणं च मह निट्ठा–रक्खणस्स अहं पइण्णं करेमि। तेसिं कल्लाणे समिध्दीए य मज्झ सोक्खं समाविट्ठं होइ।

प्रस्तावना

अर्धमागधी-प्राकृत ही एक प्राचीन भारतीय बोलीभाषा होय. या बोलीभाषेत भगवान महावीरांनी आपल्या धर्माचे तत्त्वज्ञान सांगितले. शिवाय आपल्या शिष्य-प्रशिष्यांनाही या प्राकृत भाषेतूनच धर्मोपदेश करण्यास सांगितला. त्यामुळे या प्राकृत भाषेचा विकास होत जाऊन ही भाषा भारताच्या कानाकोपऱ्यात पोहोचली.

या भाषेतच सम्राट अशोकांनी आपले शिलालेख कोरून घेतले. शिवाय सम्राट अशोक, सम्राट खारवेल, सातवाहन आदी राजांनी राजदरबाराची भाषा म्हणून, प्राकृत भाषेला सन्मानित केले. त्यामुळे या भाषेत विविध प्रकारचे साहित्य लिहिलेले दिसून येते. या साहित्याच्या अध्ययनाने प्राचीन भारतीय समाजाचा, तसेच संस्कृतीचा, रूढी परंपरेचा, राजकीय, भौगोलिक, नैतिक इत्यादींचा परिचय होण्यास मदत होते.

याशिवाय भाषाशास्त्रीयदृष्ट्याही प्राकृत भाषा महत्त्वपूर्ण असल्याने आधुनिक भारतीय भाषांच्या उत्पत्तीच्या अभ्यासासाठी ही भाषा अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे.

महाराष्ट्र शासनाने तयार केलेल्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार जून २०१९ पासून इ.अकरावीच्या विद्यार्थ्यांसाठी हे पाठ्यपुस्तक तयार करण्यात आलेले आहे.

या पाठ्यपुस्तकामध्ये प्रत्येक पाठाच्या प्रारंभी प्रस्तावना, पाठाचा उद्देश, कठीण शब्दार्थ, स्वाध्याय इ. दिलेले आहेत. शिवाय परिशिष्टामध्ये प्राकृत वर्णमाला, वर्णबदल, काळ, विभक्ती, संधी, प्राकृत वाक्यरचना, निबंध, अपठित उतारे, शिवाय प्राकृत नाट्यसाहित्यांचा (सट्टके) संक्षिप्त परिचय इ.चा समावेश केलेला आहे. त्यामुळे या प्राकृत भाषेचे अध्ययन करताना विद्यार्थ्यांमध्ये प्राकृत विषयाविषयी गोडी निर्माण होत राहील.

अर्धमागधी भाषा तज्ज्ञ समिती, अभ्यासगट सदस्य आणि चित्रकार यांच्या आस्थापूर्वक परिश्रमातून हे पुस्तक तयार झाले आहे. हे पाठ्यपुस्तक जास्तीत जास्त निर्दोष व दर्जेदार व्हावे या दृष्टीने महाराष्ट्राच्या सर्व भागातील निवडक शिक्षक, तसेच काही शिक्षणतज्ज्ञ व विषयतज्ज्ञ यांच्याकडून या पाठ्यपुस्तकाचे समीक्षण करण्यात आले. त्यांच्या आलेल्या सूचना व अभिप्राय यांचा काळजीपूर्वक विचार करून या पुस्तकाला अंतिम स्वरूप देण्यात आले.

अर्धमागधी भाषा तज्ज्ञ समिती, अभ्यासगट सदस्य, निमंत्रित तज्ज्ञ, संबंधित समीक्षक व चित्रकार या सर्वांचे मंडळ मन:पूर्वक आभारी आहे. विद्यार्थी, शिक्षक व पालक या पुस्तकाचे स्वागत करतील, अशी आशा आहे.

या पाठ्यपुस्तकाबरोबर अभ्यासाला पूरक असे भरपूर दृक-श्राव्य साहित्य आपल्याला पहिल्या पानावर असलेल्या Q.R. Code च्या माध्यमातून उपलब्ध होईल. विद्यार्थ्यांनी त्याचा उपयोग करून घ्यावा.

(डॉ. सुनिल मगर)
संचालक
महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

पुणे
दिनांक : २० जून २०१९
भारतीय सौर दिनांक : ३० ज्येष्ठ, १९४१

अर्धमागधी-प्राकृत

भाषाविषयक क्षमता

इयत्ता अकरावीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये अर्धमागधी-प्राकृत भाषाविषयक पुढील क्षमता विकसित व्हाव्यात, अशी अपेक्षा आहे.

क्षेत्र	
श्रवण	• अर्धमागधी-प्राकृत साहित्यातील भावार्थ समजून घेता येणे. • अर्धमागधी-प्राकृतातील विविध साहित्यप्रकारांच्या ध्वनिफिती ऐकून त्यातील स्वराघात, आरोह-अवरोह या वैशिष्ट्यांची जाण होणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेतील औपचारिक व अनौपचारिक संवाद व संभाषण ऐकून चिकित्सक विचारासह त्यात सहभागी होता येणे. • परिसरात बोलल्या जाणाऱ्या विविध बोलीभाषा ऐकून त्यांच्या वैशिष्ट्यांनुसार तुलना करता येणे.
भाषण	• अर्धमागधी-प्राकृतातील उच्चार वैशिष्ट्यांना अनुसरून योग्य अशा गाथांचे पठन आणि संभाषण करता येणे. • अर्धमागधी-माध्यमात अध्ययनकृतींना व विषयाला अनुसरून अनुभव कथन करता येणे. • अर्धमागधी प्राकृत भाषेत चर्चा करता येणे.
वाचन	• विरामचिन्हांची दखल घेऊन योग्य गतीने अर्थपूर्ण प्रकट वाचन करता येणे. • अर्धमागधी साहित्यातील विविध साहित्यप्रकारांचे समजपूर्वक वाचन करून त्याचा आस्वाद घेणे. • संकेतस्थळावर उपलब्ध असलेल्या 'ई' साहित्याचे वाचन करून त्या माहितीचा स्वयंअध्ययनासाठी उपयोग करता येणे.
लेखन	• लेखन करताना शुद्धलेखनाच्या नियमांचे पालन करता येणे. • भाषा नियमांना अनुसरून संवाद / वर्णन / लघुपरिच्छेद लिहिता येणे. • माध्यम भाषेतील भाषा नियमाला अनुसरून अनुवाद करता येणे.
अध्ययन कौशल्य	• कोणत्याही संदर्भासाठी शब्दकोश पाहता येणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत शब्दजाल निर्माण करण्याचा प्रयत्न करणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत कथापूर्ती करता येणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत अनुवाद करता येणे. • संगणकावर उपलब्ध असणाऱ्या विविध शैक्षणिक संदर्भांचा व माहितीचा अभ्यासासाठी वापर करता येणे.
भाषाभ्यास	• इयत्ता दहावीपर्यंत अभ्यासलेल्या व्याकरण घटकांची उजळणी करणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत सरळ संवाद करणे. • एक ते शंभर (1-100) अंक (क्रम) जाणून घेणे.

शिक्षकांसाठी

अर्धमागधी-प्राकृत इयत्ता अकरावीचे हे पाठ्यपुस्तक अध्ययन-अध्यापनासाठी आपणांस देताना अतिशय आनंद होत आहे. विद्यार्थ्यांमधील भाषिक कौशल्ये अधिकाधिक विकसित होण्याच्या दृष्टीने पाठ्यपुस्तकामध्ये विद्यार्थ्यांच्या भावविश्वाशी संबंधित पाठ, कविता, कृती (स्वाध्याय) व आशयानुरूप चित्रे यांसारख्या अनेक घटकांचा समावेश केलेला आहे. शिक्षकांनी पाठ्यपुस्तकात समाविष्ट असणाऱ्या भाषाविषयक क्षमतांचा विचार करून विद्यार्थ्यांमधील भाषिक क्षमता विकसित होण्यासाठी पाठ्यपुस्तकातील कृतींबरोबरच इतर विविध कृती व उपक्रम योजून ते विद्यार्थ्यांकडून करवून घ्यावेत.

क्षमता क्षेत्रातील भाषाभ्यास या शीर्षकाखाली दिलेल्या सर्व व्याकरण घटकांची उजळणी शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांकडून करून घेणे अपेक्षित आहे. शिक्षकांनी स्वतः या व्याकरण घटकांच्या सरावासाठी विविध कृती योजाव्यात व त्या विद्यार्थ्यांकडून सोडवून घ्याव्यात.

शिक्षकांनी स्वतःच्या सृजनशीलतेने, कल्पकतेने विविध भाषिक कृतींची रचना करावी, त्याचबरोबर अशा विविध कृती तयार करण्यासाठी विद्यार्थ्यांनाही प्रेरित करावे. त्यातून विद्यार्थ्यांची निरीक्षणक्षमता, विचारक्षमता व कृतिशीलता यांनाही संधी मिळणार आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या विविध माध्यमांचा वापर करून अध्यापनात अधिकाधिक संदर्भ देणे अपेक्षित आहे. पाठ्यपुस्तकातील गद्य व पद्य पाठांमधील कठीण शब्दांचे अर्थ पाठाच्या शेवटी दिलेले आहेत. शिक्षकांनी आवश्यकतेनुसार पाठातील इतर शब्दांचे अर्थ समजून घेण्यासाठी शब्दकोशाचा वापर करावा, तसेच विद्यार्थ्यांना संदर्भ म्हणून शब्दकोश पाहण्यासाठी प्रेरित करावे.

अर्धमागधी-प्राकृत इयत्ता अकरावीचे हे पाठ्यपुस्तक तुम्हांला नक्कीच आवडेल, अशी आशा आहे.

अणुक्कमणिया

अनु. क्र.	सुगम-पाइयं	पान क्रं.
1	वत्थू नामं	1
2	रुक्ख नामं	2
3	पक्खी नामं	3
4	अवयव नामं	4
	गज्ज विभागो	5
1	भगवं महावीरो	6
2	पडिसद्दो	9
3	साहु-रक्खियं पज्जावरणं	12
4	संबोहेसु अंतरं	16
5	सच्चवाणस्स सावित्ती	19
6	अयहारय-दिट्ठंतं	23
	पज्ज विभागो	26
1	रट्ठभत्ती	27
2	अभयदाणं	30
3	नीइवज्जा	34
4	पुत्ताण-परिक्खा	38
5	कूड-नीई	42
6	किसिवालस्स जीवणं	46
	परिसिट्ठं	51
	(अ) व्याकरण विभाग	52
1	प्राकृत वर्णमाला	53
2	सर्वनामे	62
3	काळ	67
4	विभक्ती प्रत्यय	72
5	संख्या	77
6	प्राकृत संधी	83
	(ब) लेहण-कोसल्लं	87
1	अर्धमागधी-प्राकृतात कृती करा	88
2	निबंध लेखन	89
3	अपठित उतारे	92
	(क) प्राकृत सट्टक (नाट्य) साहित्य परिचय	97